

Maakonderzoek in creatieve praktijken

Arja Veerman en Jan IJzermans

Met makers, voor makers! Dat is het uitgangspunt van maakonderzoek, een nieuwe vorm van kwalitatief onderzoek waar de Hogeschool voor de Kunsten in Utrecht mee werkt. Arja Veerman en Jan IJzermans beschrijven hoe makers, makers-docenten en onderzoekers samen tot nieuwe kennis komen.

Op de Hogeschool voor de Kunsten in Utrecht werken we aan maakonderzoek (HKU, 2018). Dit speelt zich af in de context van artistieke en creatieve maakpraktijken, zoals die van een mediaontwerper, een componist, een interieurarchitect of een beeldend kunstenaar. Doel van maakonderzoek is vanuit de praktijk theorie op te bouwen en ‘generatieve’ kennis¹ te vormen die makers aanzet en inspireert om anders of beter te maken. Dat laatste is essentieel: veel onderzoek naar maakprocessen levert nog steeds beschouwende artikelen op die voor de makers zelf niet of nauwelijks bruikbaar zijn (Stolterman, McAtee, Royer, & Thandapnai, 2009; IJzermans, 2017) of biedt particuliere inzichten vanuit een individueel maakproces zonder dat helder wordt wat de kennisopbrengsten voor andere makers zijn (Solleveld, 2015). In het maakonderzoek dat wij ontwerpen en uitvoeren, staat juist de bruikbaarheid van kennis² centraal. Het gaat om de vraag hoe we bouwen aan een versterking van de maakpraktijk, en daarmee aan het onderwijs dat hiervoor opleidt. Onze werkwijze is mogelijk ook bruikbaar voor onderzoek met en voor andere beroepsbeoefenaars dan makers. Het pendelende proces van denken en doen in het maken is iets dat elke ‘reflective practitioner’ (Schön, 1983) zal herkennen.

In dit artikel schetsen wij allereerst onze aanpak van maakonderzoek, waarbij per definitie wordt samengewerkt met groepjes makers. Dit doen we in een gezamenlijk ontwikkelde cyclus. Een deel van deze cyclus is gericht op het ontsluiten van (impliciete) makerskennis, waarvoor we onder meer de makersdialoog hebben ontwikkeld. Deze gespreksvorm, die alle betrokken makers met ons uitvoeren, zetten we stapsgewijs uiteen. Vervolgens gaan we in op de opbrengsten, zoals theorieopbouw, verdere kennisvorming, werkvormen en impact op de makers zelf. Omdat we in deze cyclische vorm van onderzoek doen de makers als producenten én als consumenten van kennis centraal zetten, is voor een antropologische en ontwerpense insteek gekozen. We vinden inspiratie in praktijken en theorie op het snijvlak waar antropologie en ontwerpen elkaar ontmoeten, overlappen of tegenspreken. Een stimulerende publicatie op dit gebied is die van Gunn, Otto en Smith (2013), hoewel meer georiënteerd op de rol en het perspectief van de onderzoeker dan op die van de maker.

- 1 Generatief: vooruitwerkend, voortspinnend, het vermogen in zich dragend om te komen tot verandering en groei.
- 2 We vatten kennis op in de brede zin, zoals in het Engelse woord ‘knowledge’: ‘*facts, information, and skills acquired through experience or education.*’ Hieronder vallen ook ervaringskennis en vaardigheden. Zie: *Oxford Dictionary of English*, 2017.

Groepen makers onderzoeken hun maakprocessen

Makers

Makers kunnen zichzelf en elkaar versterken door zich meer bewust te worden van hun manieren van werken. Veel van hun kennis zit in hun lijf; ze is impliciet en aan de maker gebonden. Eerdere ervaringen, ordeningsprincipes en uitgangspunten gaan hierachter schuil (Stolterman, 2008). Makers kunnen leren om zich hier meer bewust van te worden en daarover met elkaar in gesprek te gaan. Hierdoor valt kennis te ontsluiten en te bewerken die voor de makers zelf en anderen inspirerende en bruikbare inzichten kan bieden. Makers kunnen zo samenwerken aan een cyclus van kennisvorming die de maakpraktijken, en het onderwijs daarin, versterkt.

Samenwerken en rollen

In maakonderzoek is het samenwerken met makers een gegeven. De kennis komt vanuit de makers voort en zij gebruiken deze ook weer. Zij zijn de dragers van de kennisvorming en de onderzoekers stimuleren en ondersteunen hen daarin. Dit vraagt om een andere dan de klassieke verhouding waarin onderzoekers onderzoeken en de makers subject zijn. In maakonderzoek werken de makers en onderzoekers in wederkerigheid samen. De onderzoekers betrekken de makers als co-actoren bij de opzet van het onderzoek, de interpretatie van gegevens en het delen daarvan met andere makers.

De makers werken in kleine groepjes (van vier tot acht personen) en stemmen af wie welke activiteiten uitvoert en wat bij hen als maker past. De een voelt zich meer thuis bij observeren, modereren, de ander werkt liever in dialoog en met discussie. Een derde experimenteert bij voorkeur met kennis-elementen in de praktijk, bij een vierde klopt het hart het hardst om stimulerende vormen van overdracht en onderwijs te ontwerpen. Wederkerigheid betekent dus niet dat iedereen hetzelfde doet of vanuit dezelfde rol of verantwoordelijkheid werkt, wel dat iedereen gelijkwaardig meedoet en bijdraagt aan het onderzoek.

Werken aan onderzoek

De aanpak van maakonderzoek is ontwerpend van aard en het onderzoek volgt een cyclisch proces. De opbrengsten zetten zelf verder onderzoeken en maken ook weer in beweging.³

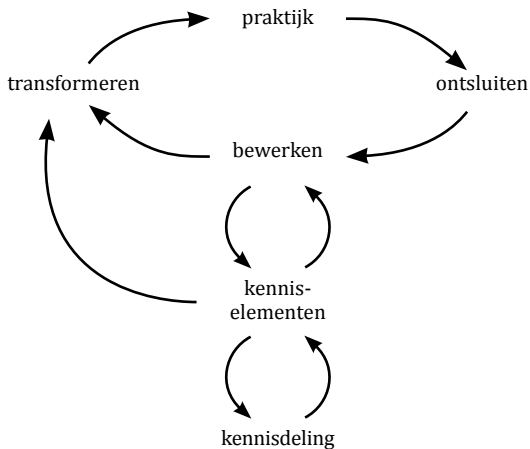
- 3 Het Britse Research Excellence Framework (2012), dat wordt gebruikt voor de evaluatie van onderzoek in het hoger onderwijs, biedt ons in deze een referentiekader door onderzoek als volgt te definiëren: *'Research is a process of investigation leading to new insights, effectively shared.'* Onze invulling van de effectiviteit van delen is dat het delen zelf weer beweging (bij de maker) en nieuw materiaal (voor het onderzoek) oplevert.

Om de waarde van maakonderzoek te bepalen, is de pragmatische validiteit van belang (Van Aken & Andriessen, 2011). De kern van de vraag is daarbij niet 'Is het waar?', maar 'Zijn de resultaten bruikbaar, draagt het onderzoek bij aan het anders of beter maken in de praktijk?' Wederkerig werken en het effectief delen van inzichten liggen hieraan ten grondslag en sluiten aan bij het doel van maakonderzoek om te komen tot voor de maker bruikbare opbrengsten.

Het maakonderzoek volgt een cyclus

In het maakonderzoek werken we met groepen makers en makers-docenten van de vakgebieden: media, ontwerpen, beeldende kunst, compositie en sound design en muziektechnologie. Makers-docenten zijn makers die een eigen kunst- of ontwerp praktijk hebben en daarnaast ook werkzaam zijn als docent. In de afgelopen jaren is samen met de groepen gewerkt aan de ontwikkeling van de maakonderzoekscyclus, die de vorming beschrijft van kennis en het verwerken daarvan, het delen ervan met andere makers, en het getransformeerd – dat wil zeggen: omgevormd of omgezet – gebruik (zie figuur 1).

Figuur 1. De maakonderzoekscyclus



De cyclus start bij de eigen *praktijken* van de makers. Zij pendelen tijdens het creatieve proces voortdurend tussen makend handelen, niet-makend handelen en beschouwen. Het niet-makend handelen speelt een onderbelichte, maar onontbeerlijke rol. Het gaat hierbij om activiteiten als terzijde leggen, iets heel anders gaan doen, schoonmaken, koken, door de stad gaan lopen. Bij beschouwen gaat het om reflecteren, onderzoeken, zich openstellen voor andere indrukken, associaties en overwegingen.

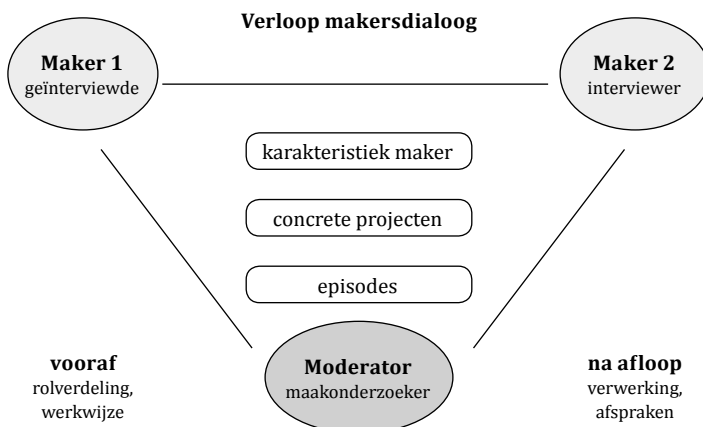
Door samen met de makers in gesprek te gaan over hun manieren van werken *ontsluiten* onderzoekers en makers kennis die verweven is met hoe de maker in een bepaalde setting werkt en welke keuzes hij of zij daarbij maakt. Deze keuzes kunnen samenhangen met bepaalde ervaringen, zoals voorkeuren, fascinaties of smaak. Een vorm van kennisontsluiting die we in het maakonderzoek gebruiken, is de makersdialoog (zie figuur 2). In hun dagelijkse praktijk nemen makers ook afstand, alleen blijft deze vaak dicht bij het moment en zetten makers de inzichten meteen weer in om verder te werken. Dit noemen we ook wel het werken in de 'kleine maakonderzoekscyclus': praktijk-ontsluiten-bewerken-transformeren-praktijk et cetera. In het maakonderzoek werken we met de gehele cyclus, waarbij we kennis niet alleen ontsluiten en bewerken, maar ook omzetten naar kennisdeling met anderen, in de praktijk of het onderwijs.

Door samen met makers kennis te ontsluiten en te bewerken maken we *kenniselementen*, in de designantropologie ook wel 'knowledge pieces' genoemd: kleine stukjes kennis die een maakonderzoeksgroep inzicht bieden en tegelijk aanzetten tot activiteit (Kjærsgaard, 2013). Deze kenniselementen delen de groepsleden met elkaar en ze proberen ze uit in de praktijk of in het onderwijs. De elementen kunnen zelf ook weer aanzetten tot verdere transformaties en kennisvorming, zodat er een voortdurende cyclus ontstaat.

De makersdialoog helpt om kennis te ontsluiten

De makersdialoog is zoals gezegd een manier om kennis te ontsluiten. Het gaat om een gespreksvorm tussen twee makers met de onderzoeker als moderator (zie figuur 2). De makers delen ervaringen met elkaar en exploreren elkaars praktijken, projecten, vraagstukken en uitwerkingen. Ze proberen elkaars manieren van werken te achterhalen en inzicht te krijgen in hun activiteiten.

Figuur 2. De makersdialoog



Opzet

De makersdialoog bestaat uit minimaal twee sessies van elk twee à drie uur, waarin de makers elkaar beurtelings interviewen. Ze moeten elkaar eerst leren kennen en zich enigszins vertrouwd voelen, voordat zij dieper op hun niet makkelijk te verwoorden maakprocessen kunnen ingaan. Bij de interviews is een onderzoeker aanwezig die de rol van moderator op zich neemt. Deze organiseert de dialoog, ondersteunt de uitvoering en werkt deze na afloop uit. Hij of zij moet voeling hebben met het betreffende vakgebied en 'mee kunnen' met de dialoog. De dialoog wordt, met toestemming van de betrokken makers, opgenomen op audio of video.

Verloop

De dialoog start met een korte kennismaking, een kenschets van de geïnterviewde maker en zijn of haar portfolio. Vervolgens gaat het gesprek in op een of meer van de projecten van de maker, waarna wordt ingezoomd op een episode, een periode in het maakproces waarvan de maker zelf het begin en het eind aangeeft. Meestal start de episode met een moment of fase van niet-kunnen, niet-weten, niet-voelen en eindigt wanneer de maker weer verder kan. De vraag waar het in het gesprek om draait, is wat er in die tussentijd is gebeurd. Deze tussentijd kan minuten, een uur, dagen of weken beslaan. Onderstaand (verkorte) gespreksfragment geeft hiervan een impressie:

'Ik werk collageachtig en ik kan dan moeilijk dingen uit elkaar halen. Ik werkte aan capsules in een schilderwerk, op een transparante ondergrond. En er zaten onderdelen in die ik heel goed vond, maar ook die ik heel slecht vond. Dat was een lastig moment. Ik ging zoeken naar de onderdelen die ik goed vond, die wilde ik neerleggen, bij elkaar schuiven. Om die schat te bewaren, ik kon er moeilijk afstand van nemen en ik ging dingen maskeren en dat lukte me niet. Ik raakte gefrustreerd. Als dat gebeurt, ga ik vaak iets anders doen, ik neem dan afstand, en soms doe ik letterlijk iets weg. Maar dit werk heb ik laten hangen in mijn atelier in de hoop dat ik een oplossing zou gaan vinden. Ik heb altijd het gevoel als ik ergens anders mee bezig ga, dat er een afstand wordt gecreëerd die goed is, dat ik objectiever naar het beeld kan kijken. Met objectiever bedoel ik dat ik heel erg kan bedenken dat de kleuren en vormen kloppen en bij elkaar horen of niet. Soms kan ik worstelen met dat het niet in elkaar klopt. Als ik er dan drie dagen later naar kijk, dan zie ik wat ik eruit kan halen, wat eerst geen mogelijkheid leek. Uiteindelijk hebben de capsules uit dit schilderwerk een andere plek gekregen, het vertaalde zich naar een project met ruimtelijke kijkdozen, waar ik ook mee bezig was.' (Tamar Clasquin, beeldend kunstenaar/ docent HKU)

Belangrijk is dat deelnemers tijdens de makersdialoog zo concreet mogelijk spreken over activiteiten, gebeurtenissen en overwegingen. De moderator

zorgt ervoor dat het gesprek op de rails blijft en grijpt in als het afdwaalt naar bijvoorbeeld beschouwingen die niet meer over het maken gaan, naar de ‘maker als ondernemer’ (opdrachtgever halveert het budget, er zijn moeilijkheden door ziekte of relatie et cetera) of naar technologische en ambachtelijke details.

Verwerking van gegevens

Na afloop verwerkt de onderzoeker de makersdialoog met de audio- of video-opnames tot een schriftelijk verslag van vier tot vijf pagina's. Hierbij maakt hij of zij het gesprek – dat met opzet zo natuurlijk mogelijk is verlopen – verhalend en toegankelijk; de maakonderzoeker is hierin getraind. De verslagen volgen de structuur van de dialoog: gestart wordt met een beknopte karakteristiek van de maker, daarna worden een paar concrete projecten kort beschreven en de episodes uitgewerkt.

De verslagen worden vervolgens gebruikt voor verder onderzoek, waarbij a) de makers vanuit hun eigen perspectief, en door de toegankelijkheid van de verhalen, efficiënt kunnen nagaan wat hen opvalt, b) dit met hun groepje op overeenkomsten en verschillen bespreken, en c) dit samen met de onderzoekers kwalitatief duiden en vergelijken met de opbrengsten vanuit de andere groepjes. Welke ‘topics’ komen aan het licht?⁴ Deze topics zijn voor de makers de kernen van waar het onderzoek voor hen over gaat, zoals: manieren van werken rond schetsen (wat je met een potlood op papier kunt doen, maar ook in audio, of draperend met stoffen rond een pop); manieren waarop de maker een opdracht internaliseert of voelbaar maakt; of manieren van werken om in beweging te komen. En wat deze manieren betekenen voor het maakproces.

Wat maakonderzoek oplevert

Kennisvorming

Voor de makers bestaat het maakonderzoek allereerst uit het samen concreet bespreken en delen van elkaars praktijken, en het ontsluiten van kennis die verweven is met hoe zij in een bepaalde context werken en welke afwegingen, overwegingen en keuzes ze daarbij maken. Vervolgens vergelijken zij elkaars manieren van werken, met de verslagen en opnames. Wat valt hen op? Welke topics komen bovendrijven? Dit gebeurt eerst in de maakonderzoeksgroep per vakgebied, maar daarna ook tussen groepen van verschillende vakgebieden.

In de afgelopen jaren is zo een hele reeks aan topics ontstaan, met daarbij een steeds rijker wordend palet van manieren van werken. Deze topics blijken zich steeds te bevinden op een of meer van de volgende clusters, die we met een kwalitatieve plotanalyse naar boven hebben gehaald:

4 Een topic is in onze opzet een kern van waarover het onderzoek volgens de makers gaat. Door van een topic te spreken en niet van een onderzoeksontwerp, blijven we dichtbij de context en taal van de makers staan.

- *Beweging*
Met topics als: improviseren, schetsen, verzamelen, stagneren, tot een 'eerste versie' komen.
- *Ruimte*
Met topics als: de gevoelde ruimte van de maker zelf. Welke uitgangspunten gebruikt de maker? Wanneer 'klopt' het werk? Tegen welke innerlijke maatstaven wegen makers keuzes af? Hoe vindt validatie plaats?
- *De ander*
Met topics als: samenwerking. Hoe positioneer je jezelf tussen andere makers of opdrachtgevers? Hoe ga je om met regie en ontbreken van regie? Hoe legitimeer je (tegenover die ander) wat je maakt?

Wat opvalt is dat er in de gevonden manieren van werken methodes noch procedures bestaan. Manieren van werken kunnen diametraal anders worden ingezet, de ene maker kan in een samenwerking bewust de eigen ruimte totaal loslaten, terwijl een andere maker de eigen ruimte en inbreng voorafgaand aan een samenwerking expliciet veilig wil stellen. Ook zoeken sommige makers vormen van stagnatie, die in veel leer- en werksituaties als negatief worden bestempeld, juist welbewust op en zetten ze deze productief in, bijvoorbeeld om te voorkomen dat ze onverhoeds in bestaande routines stappen. Kortom: de resultaten van dit soort onderzoek kunnen we zien als sprekende voorbeelden van manieren van werken die op een collageachtige wijze te ordenen zijn rond de naar boven gehaalde topics. Deze topics, en de achterliggende clusters waarop wij ze hebben geplot, vormen de theorieopbouw vanuit en voor de praktijk, waarbij met en voor de makers is gewerkt.

Interactieve werkvormen

De makers ontwikkelen inzichten in elkaars manieren van werken rond 'topics', eerst in de maakonderzoeksgroep per vakgebied en daarna ook tussen maakonderzoeksgroepen over de vakgebieden heen. Als onderdeel van het maakonderzoek verwerken zij deze tot kenniselementen. Deze kleine stukjes generatieve kennis 'verpakken' zij in werkvormen, die zij aan elkaar voorleggen en beproeven: wat roept de werkvorm bij collega-makers op? Zet deze aan tot anders of beter (proberen te) maken? Een groepje componisten en sounddesigners maakte bijvoorbeeld een werkvorm over verzamelen en ordenen. De opdracht bestond uit het ordenen van een klaslokaal vol spullen, van stoelen, pennen, blaadjes en lampen tot en met knikkers en piepschuim blokken. Groepjes collega-makers lieten daar vervolgens hun eigen ordeningssystemen op los, wat weer nieuwe vragen oproep: hoe verzamel jij, hoe orden je en welke invloed heeft dat op jouw maakproces? Zo kan het wederkerig werken en testen van werkvormen ook weer leiden tot nieuwe verhalen en materialen waarmee je de maakonderzoekscyclus kunt vervolgen.

Platform Makersmanieren

Naast bovenstaande opbrengsten werken we het komend jaar aan Makersmanieren, een publicatieplatform om de resultaten van het maakonderzoek nog verder in de maakpraktijken van de betrokken groepen en in het onderwijs terecht te laten komen. Het gaat om het inrichten en vullen van een database van makersmanieren rond de clusters. Daarachter maken we koppelingen naar andere verhalen, achterliggende kennisbronnen en werkvormen. Het geheel wordt zo ingericht dat de makers er doorheen kunnen dwalen, zoals zij soms ook dwalen door een stad als een vorm van niet-makend handelen.

Zowel de werkvormen als het platform Makersmanieren (in wording) vormen voor het onderzoek een omgeving voor de evaluatie van bruikbaarheid.

Impact

Na de makersdialoog en het doornemen van de verslagen concluderen de betrokken makers nogal eens: 'Ik gebruik geen methodes, maar ik realiseer me nu dat ik wel methodisch werk!' Dit is een belangrijk inzicht als je, zoals veel makers, soms het gevoel hebt maar wat aan te rommelen of je geneert voor hoe je werkt. Dit geldt zeker voor het niet-makend handelen. Vaak wordt een bepaalde lijn onder het werken zichtbaar en komen uitgangpunten en ordeningsprincipes aan het licht. Het bewustzijn dat makers hierdoor ontwikkelen draagt volgens hun eigen zeggen bij aan een steviger en sterker makerschap. Zoals een van de makers het een van de jaarlijkse evaluaties van het programma beschreef: 'Ik word me steeds bewuster van de werkelijke relatie die ik heb in verhouding tot de wereld waarin ik me begeef, en wat ik wel en niet wil maken en hoe; dat wordt gevoed vanuit de inzichten, vanuit de gesprekken.'

Kanttekening

Maakonderzoek vraagt om uithoudingsvermogen. Het is voor makers en makers-docenten zeker geen fulltime werk. Hoe groot de interesse ook is, hoe graag mensen ook willen: makers willen vooral maken, en het onderzoek komt daarbij. Als maakonderzoeker kun je niet anders dan hier rekening mee houden, en waar mogelijk integratie met andere werkzaamheden als maker of docent stimuleren. Stap voor stap dus en rustig aan. Steeds schakelend met en tussen de groepen, en met oog voor de betrokkenheid en onderlinge afstemming van de mensen waarmee en waarvoor je werkt. Zoals de antropoloog Tim Ingold (Ingold & Gatt, 2013) dat bedoelt met zijn introductie van het begrip 'correspondence': manieren waarop je als maker én als onderzoeker tegelijk moet zien te surfen op een zee van input, in overstemming moet zijn met de stroom aan gebeurtenissen en voortbeweging met de mensen in het

nastreven van hun dromen en ambities. Het gaat eerder om improvisatie dan om innovatie en niet zozeer om voorspellen, maar om werkend vooruitkijken. Dat is waar ontwerpend onderzoek *óók* over gaat.

Arja Veerman doet maakonderzoek binnen het lectoraat Research in Creative Practices van de Hogeschool voor de Kunsten Utrecht (HKU). Daarnaast werkt ze als docent ontwerponderzoek aan de HKU Masteropleiding Kunsteducatie en schrijft ze zo nu en dan een kinderboek.
E arja.veerman@hku.nl

Jan IJzermans is lector Muziekontwerp aan de Hogeschool voor de Kunsten Utrecht (HKU) en leidt daar het onderzoeksprogramma Research in Creative Practices. Daarvoor was hij aan de HKU onder meer hoofd Muziek en Technologie en directeur van de faculteit Kunst, Media & Technologie.
E jan.ijzermans@hku.nl

Literatuur

Aken, J. van, & Andriessen, D. (Eds.) (2011). *Handboek ontwerpgericht wetenschappelijk onderzoek. Wetenschap met effect*. Amsterdam: Boom/Lemma.

Gunn, W., Otto, T., & Smith, R.C. (Eds.) (2013). *Design Anthropology. Theory and Practice*. London: Bloomsbury Academic.

HKU, Hogeschool voor de Kunsten Utrecht (2018). *Eigen / zinnig*. Vervolgotitie HKU Onderzoeksbeleid 2018-2023.

IJzermans, J. J. (2017). *Het versterken van de maakpraktijk: Onderzoek voor makers, door makers*. Openbare lezing, HKU lectoraat Research in Creative Practices.

Ingold, T., & Gatt, C. (2013). From description to correspondence: anthropology in real time. In W. Gunn, T. Otto, & R. C. Smith (Eds.), *Design Anthropology. Theory and Practice* (pp. 139-158). London: Bloomsbury Academic.

Kjærsgaard, M. (2013). (Trans)forming knowledge and design concepts in the design workshop. In W. Gunn, T. Otto, & R. C. Smith (Eds.), *Design Anthropology. Theory and Practice* (pp. 51-67). London: Bloomsbury Academic.

Research Excellence Framework. (2012). *Assessment framework and guidance on submissions, Appendix C*. www.ref.ac.uk/2014/pubs/2011-02

Schön, D. A. (1983). *The reflective practitioner: How professionals think in action*. New York: Basic Books.

Solleveld, F. (2015, 10 april). *Kunst als discussiestuk. Over de zin en onzin van artistic research*. www.rektoverso.be/artikel/kunst-als-discussiestuk-over-de-zin-en-onzin-van-artistic-research

Stolterman, E. (2008). The Nature of Design. Practice and Implications for Interaction Design Research. *International Journal of Design*, 2(1), 55-65.

Stolterman, E., McAtee, J., Royer, D., & Thandapani, S. (2009). Designerly Tools. In *Undisciplined! Proceedings of the Design Research Society Conference 2008*. Sheffield, UK. July 2008.